2. Андреев Н.Д. Структурно-вероятностная типология отношений между семантикой слова и его грамматическими категориями. В кн..: Типология германських категорий. Наука, М., 1975.- с. 5-35.
3. Античные теории языка и стиля. Сб. под. ред. О.М. Фрейденберга. – М.-Л., 1935, с. 137.
4. Юнг В. Граматика неметкого язика. – Сиб.: Ланв, 1996,- 544 с.
5. Helbig G., Buscha J. Deutsche Grammatik.- Leipzig: Enzyklopädie-Verlag Leipzig, 1986. – 737 S.
6. Zyskowski M. Konfrontative Bemerkungen zum Stellenwert des deutschen und polnischen Infinitivs // Orbis Ziguarum.- 2003.- Vol. 24. - S. 227-244.
7. Sommerfeld K.E., Schreiber H. Untersuchungen zur syntaktischen und seman-tischen Valenz deutscher Adjektive. Deutsch als Fremdsprache, 1971, H.Y.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кучинський Болеслав – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: синтаксис словосполучення.

ДО ПИТАННЯ СИНТАГМАТИЧНОЇ ЗНАЧИМОСТІ КВАЛІФІКАТИВНИХ СЛІВ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Богдан МАКСИМЧУК (Львів, Україна)

Становлення елементарних знаків в морфологічній системі німецької мови внаслідок змін в її граматичній будові привели до зміни пропорцій в системі частин мови. Елементарні знаки, які наділені експліцитним номінативним значенням і імпліцитною синтагматичною значимістю, потенційно скеровані на реалізацію в суб'єктно-предикатній структурі речення. Потенційна біфункціональність у системі актуальних і потенційних речень проявляється у синтагматичних фрагментах і обумовлена як інтралінгвальними так і екстралінгвальними факторами. Спосіб відношення елементарного знака визначає зміст цього відношення. Останній лежить в основі формування граматичного концепту кваліфікативних слів.

The rise of elementary signs in the morphological system of German as a result of the changes in ist entire grammatical structure led to an upset in the proportions within parts of speech. Elementary signs as carriers of the explicit nominative significance and implicit syntagmatic value are potentially directed at the argument-predicative sentence structure. The covert bifunctionality in the system of actualized and potential sentences is manifested in the syntagmatic fragments being conditioned by intra- and extralingual factors. The content of this relation determines the grammatical concept of word qualifiers.

У своїй книзі «Семасіологія» В.В. Левицький дає визначення значення слова, яке може лягти в основу дефініції поняття частини мови. На його думку, значення – це набуте опосередковано через досвід знання про сукупність мовних і немовних ситуацій, в яких може бути вжите слово [2: 68]. Іншими словами, значення слова, це «знання про реальні і потенційні ситуації, в яких воно може бути вжите» [2: 68]. І, навпаки, знання про правила вживання слова у мовленнєвій ситуації є ніщо інше як його «структурне значення». Дефініція В.В. Левицького перегукується з визначенням поняття категоріального значення, яке дав А.А. Шахматов у його відомій праці «Синтаксис русского языка» [5: 420]. Частина мови на його думку - це реляційна категорія, що виражає не стільки певні структурні одиниці мислення, скільки відношення між словами, а відповідно і між поняттями. Іншими словами, частина мови – це спосіб і зміст відношення слова до структури речення. Реляційний характер «загальних категорій» (О.О. Потебня) випливає з функції системи частин мови – «готувати слова до участі у словесному аналізі-синтезі явищ дійсності» [1: 209]. Теорія про реляційний характер загальних категорій і, зокрема, частин мови знаходить своє підтвердження при ідентифікації класної приналежності кваліфікативних слів «gut», «schon» і т.д., які традиційна граматика залежно від їхньої синтаксичної функції зараховує до класу прикметників або прислівників, ідентифікуючи таким чином не лексеми, а синтаксичні слова (словоформи). У цій класифікації відчувається вплив інших мов, зокрема слов'янських, романських, латині, де в предикативній і адвербіальній позиції вищевказані лексичні одиниці мають спеціальні адвербіальні форми.

У німецькій мові, де внаслідок морфологічної спеціалізації групи підмета і групи присудка, коротка форма прикметника стала граматично аморфним представником лексеми, позбавленої синтагматичної значимості на рівні явної морфології, відбулась зміна способу відношення кваліфікативного слова до структури речення. Якщо, наприклад, у слов'янських мовах чи в старонімецькій мові кваліфікативне слово співвідносилось зі структурними центрами речення (іменник : дієслово), тобто входило в речення опосередковано через поверхневі структурні центри речення (підмет : присудок), то в сучасній німецькій мові воно

співвідноситься з глибинною структурою речення, з його суб'єктно-предикатним каркасом. Виходячи з мовної інтуїції та зі специфіки синтагматичної орієнтації кваліфікативного слова, Г. Брінкман цілком слушно відзначає, що «сьогодні проходить межа не між прикметником і прислівником (якісним – Б.М.), а між сферою іменника і сферою дієслова» [6: 103]. З цією думкою погоджується відомий німецький лінгвіст П. Айзенберг: «Якщо прислівники, що співвідносяться з дієсловами, є одночасно прикметниками, то прикметники означають дещо, що може бути названим як вербально, так і номінально. Якщо лексичні класи ідентифікувати в один континуум, який би розмістився між іменником і дієсловом, то прикметник був би посередині» [7: 220].

Поява граматично аморфних слів – елементарних знаків (*Е*З) порушила пропорції між основними частинами мови, що ідентифікував Є. Кирилович: іменник : прикметник : дієслово : прислівник [9: 19] і привела до їхнього нового синтагматичного співвідношення:

кваліфікатор
іменник : дієслово : прислівник

Ця пропорція випливає з лінгвальної специфіки елементарного знака, наділеного експліцитним номінативним значенням і імпліцитною синтагматичною значимістю, яка скерована на реалізацію в межах суб'єктно-предикатної структури актуальних і потенційних речень. Синтагматична безвідносність *Е*З – це їхня синтагматична «свобода» щодо морфологічної індикації синтагматичних домінант. Така індикація є для них системонабутою і зумовлена зв'язками з компонентами комунікативно-логічного членування думки. Саме комунікативно-логічний, а не морфологічний характер синтагматичної значимості *Е*З зумовлює логічну і граматичну специфіку їхнього обов'язкового предикатума. На рівні потенційного речення (ein schönes Mädchen : es spricht schön) цей предикандум виявляється у формі граматичного суб'єкта (S) і предиката (P) – членів предикативної структури речення, співвіднесеної з двочленною структурою атрибутивного судження. Оскільки потенційне речення – це позиційна структура, абстрагована від лексичного наповнення позицій і від інших моментів, характерних для актуальних речень, то під граматичним суб'єктом, ми вслід за І.П. Сусовим розуміємо репрезентацію логічного суб'єкта у формі знання позиції, для якої «характерні такі два моменти: в текстонічному плані – окремість, а в семантичному плані – співвіднесеність з предметом, якому мовець приписує ознаку» [7: 58]. У залежності від денотативної характеристики заповнювача позиції розрізняємо істинний граматичний суб'єкт і граматичний квазісуб'єкт. Як істинний граматичний суб'єкт, так і граматичний квазісуб'єкт – явища поверхневої структури актуального речення. У залежності від форми репрезентації граматичного суб'єкта ідентифікуємо глобальний і розчленований суб'єкти поверхневої структури речення. Глобальний суб'єкт збігається за значенням з підметом, репрезентованим називним відмінком іменника. Розчленований суб'єкт – складне граматичне явище, яке репрезентує тектонічний план у формі квазісуб'єкта, а семантичний – у формі непрямих відмінків імені. Дискретну будову має і граматичний предикат – складна граматична будова, конституючими властивостями якої є позиція для найменування предикативної ознаки і означуване для значення екзистенційності [4: 6]. На поверхневому рівні структури речення предикати виражені простими і складними формами дієслова, що свідчить про неспівпадіння границь логічного і граматичних предикатів. На рівні членів речення граматичний суб'єкт і предикат репрезентовані відповідно підметом, додатком і присудком. Підмет у нашому розумінні – це синтаксичне заміщення позиції граматичного суб'єкта у формі називного відмінка іменника. Присудок – це синтаксичне заміщення знака екзистенціальності граматичного предиката, репрезентованого особовою формою дієслова в т.ч. sein, werden.

Синтаксичні категорії, що є двочленною будовою граматичної предикації, релевантні для маніфестації біофункціональної сутності (S ↔ P) *Е*З при його реалізації у вербальному і/або субстантивному фрагментах. Крім того, синтаксичні категорії беруть участь в реалізації синтагматичної значимості шляхом структурного вираження, морфологічна специфіка якого

детермінована як дистрибутивними властивостями *Е*З, так і семантикою головних членів ендоцентричних конструкцій E + N, V + E, які виконують роль синтагматичних фрагментів системної біфункціональності *Е*З на поверхневому рівні мовної структури. Синтагматична значимість, як потенційна граматична властивість *Е*З, що детермінує його біпланову реалізацію відповідно до комунікативно-логічного членування акту мислення, виявляє свою лінгвальну суть передусім на предикативному рівні у формі необхідного зв'язку з його суб'єктно-предикатною структурою. Графічно це можна зобразити так:

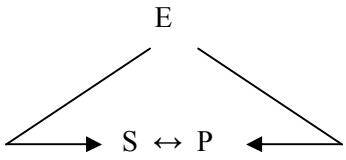

Системна біфункціональність як реалізація синтагматичної значимості *Е*З виявляється на рівні поверхневої структури актуального речення у вербальному і субстантивному фрагментах і уточнює граматичну природу компонентів S і P шляхом морфологічної експлікації носія ознаки (N, V, Pron.) і синтагматичної домінанти (головного члена ендоцентричної конструкції, включеної у предикативну структуру речення). Головний член ендоцентричної конструкції також виражається на рівні класів слів (N, Vкор., Vvoll), відрізняючись від носія ознаки не тільки функціональним навантаженням, але й відсутністю семантичної диференціації за семантикою.

Реалізація одного із фрагментів системної біфункціональності передбачає не тільки граматичну експлікацію носія ознаки і синтагматичної домінанти, але й установлення опосередкованого зв'язку *Е*З з протилежним членом предикативного зв'язку понять. Цей зв'язок передбачає як синтагматичне (актуальне) функціонування ендоцентричних конструкцій в межах актуального речення (der Sänger – singen, der Student - studieren), так і різноструктурними лексичними одиницями (der Redner – sprechen). При парадигматичному (потенційному) функціонуванні синтагматичних фрагментів в межах різних актуальних речень цей зв'язок модифікується: симультанне функціонування фрагментів в просторі і часі замінюється дистантним. Проте в обидвох варіантах цього зв'язку (E + N ↔ V + E; E + N ← - → E + N) в позиції E реалізуються завжди одно структурні словоформи однієї ж і тієї лексеми (наприклад, schöner - schön). Немає відхилень і при заповненні позицій N і V. Наявність одноструктурних лексем в позиціях N, V при граматичних формах одного і того ж *Е*З обумовлена словотворчими зв'язками, що існують між субстантивними і вербальними класами слів, а також моментами синтаксичного паралелізму, який виявляється в існуванні однотипних словосполучень у синтаксичних групах з граматично різними, але однокореневими основними членами групи: Wir haben die Wohnung <u>schön</u> eingerichtet → die <u>schöne</u> Einrichtung der Wohnung → die <u>schön</u> eingerichtete Wohnung.

Очевидно такі паралелі мотивовані факторами спадкового характеру, які зустрічаються у словотворчих процесах.

Актуальна і потенційна біфункціональність – факти мовлення, а останнє, як відомо, не обмежується окремими реченнями, а втілюється у великій кількості потенційних речень, які не збігаються з актуальною комунікативною діяльністю мовця: Реалізація однієї моделі передбачає можливість реалізації іншої в інших комунікативних умовах:

1) потенційний зв'язок одноструктурних моделей E + N, V + E:

Der gute Kutscher hat uns <u>gut gefahren</u>.

<u>Die gute Fahrt</u> hat uns Spaß gemacht.

2) потенційний зв'язок різноструктурних моделей:

Dünner, <u>kalter Schnee</u> begann zu fallen.

Du kannst gehen, sagt er <u>kalt</u> zu seiner Frau.

Якими факторами обумовлений взаємозв'язок вказаних моделей у граматичній структурі сучасної німецької мови? Становлення актуального і потенційного варіантів системної біфункціональності зумовлене багатьма лінгвальними факторами, передусім самим фактором утворення *Е*З з його синтагматичною мобільністю на поверхневому рівні

речення і чіткою фіксацією на фоні глибинної структури речення. Остання обставина є прямим результатом спадкового матеріального зв'язку *Е*З з кореневими морфемами, що мали здатність до системного функціонування в умовах дистрибуції двох різних частин мови і до паралельного вживання в адсубстантивній і адвербіальній позиціях староверхьонімецького речення:

Ist thâr uuiht sô sarphes, odo iauuiht ouh sô gelphes iz uuirdit in girihti zi scôneru slihti.

Selbaz rîchi sînaz al rihtit scôno er seal …

Спадкова двотактність *Е*З в граматичній структурі сучасної німецької мови підкріплюється деякими особливостями динамічних і статичних аспектів речення в сучасній німецькій мові:

1) синтаксичною спеціалізацією морфологічних форм *Е*З – короткої (придієслівна сфера) і повної (присубстантивна сфера):

a) Neben mir flackerte warm der Atem der Kerze.

b) Es wird hell.

c) Er ging blind und taub für alles auf der Straße.

d) Ein schriller Pfiff schnitt ihm die Rede ab.

Відомо, що нульові форми *Е*З в субстантивній сфері – дуже рідкісне явище, зумовлене спадковими синтаксичними моментами і вживані або з лексичною або зі стилістичною метою (напр. короткі форми у фразеологізмах на зразок «gut Ding will Weile haben» або у словосполученнях «Röslein rot»). Що ж стосується відокремлених означень, виражених нульовою формою, то ми вважаємо їх предикандумами глибинного предиката, включеного в поверхневу структуру матричного речення при утворенні цільного висловлювання: Da entdeckte sie sein Gesicht. Es war klein und blaß vor Müdigkeit. → Da entdeckte sie sein Gesicht, welches klein und blaß vor Müdigkeit war. → Da entdeckte sie sein Gesicht, klein und blaß vor Müdigkeit. Це стосується і т.з. «деградованих предикатів» (Г. Пауль), які утворились на основі синтаксичного згортання суб'єктно-предикатної структури речення: Das Zimmer war schön eingerichtet. → das schön eingerichtete Zimmer; der Mann sieht gut aus → der gut aussehende Mann; Wiehernd vor Freude hob sie unter dem glänzenden Fall ihre schön gebildeten Muskeln. → Die Muskeln waren schön. → Die Form der Muskeln war schön.

З «деградованими предикатами» пересікаються реляційні пропозиції, що відображають дві екстралінгвальні ситуації (Am Morgen zogen ein Paar Sandschöpfer den kleinen Wirt aus dem Main; Der Wirt war tot) трансформуються в процесі породження висловлювання в складне речення, що відображає як факт зчеплення двох ситуацій, так і характер їхнього зв'язку, тобто часову послідовність подій або їхній причинно-наслідковий характер: Am Morgen zogen ein Paar Sandschöpfer den kleinen Wirt aus dem Main. = Der Wirt, den am Morgen ein Paar Sandschöpfer aus dem Main zogen, war tot. При входженні в структуру S + V + E елемент „tot" вкраплюється в предикативну структуру підрядного речення, а компонент „war" залишається на рівні нереалізованої потенції. Що ж стосується компонента S згорнутого речення, то він наділений подвійною природою: будучи нереалізованою потенцією глибинного вихідного речення в процесах схрещування двох речень, він одночасно нашаровується на об'єктний предикандум матричного речення, причому це нашаровування здійснюється за рахунок конкретної семантики. У зв'язку з цим *Е*З „tot" вступає в подвійне структурне співвідношення з носієм ознаки: як компонент контамінації двох подій *Е*З „tot" співвідноситься з носієм ознаки, вираженим в актуальному реченні, а як член згорнутого речення він співвідноситься з суб'єктом головного речення, причому перше співвідношення є наслідком процесу нашарування суб'єкта ядерного речення на граматичний суб'єкт матричного речення;

2) тенденціями німецької мови до створення структурно-семантичних пропорцій між синтаксичними центрами речень. З приводу цієї специфіки сучасної німецької мови П.Айзенберг пише: «Навряд чи знайдуться в німецькій мові інші дві категорії крім іменника і дієслова, які б так тісно були пов'язані. Більшість дієслів мають ряд номіналізацій і навпаки з багатьох іменників можна утворити дієслова» [-, с. 221]: Er besucht mich selten. → sein seltener Besuch → der seltene Gast. Der seltene Besuch (der seltene Gast wird immer gut empfangen);

3) елементами спадкового характеру в словотворчих процесах, які здійснюються в інтересах синтаксису по лінії Adjektiv – Adverb і які репрезентують зв'язаний характер *Е*З в двох синтагматичних фрагментах, наприклад: das zuene Fenster ← das Fenster ist zu;

4) наявністю домінуючого двохкомпонентного типу структури актуального речення, а також двочленної предикативної структури, що лежить в основі будь-якого абстрактного речення. Обов'язкова двокомпонентність абстрактного речення компенсує відсутність в деяких випадках морфолого-синтаксичних репрезентантів членів предикативної структури, створюючи екстралінгвальну двохкомпонентність або на рівні ситуації („Kühl", sagte Holm und es schüttelte ihn, або при допомозі форми дієслова (Sei doch nicht so dumm).

5) предикативною суттю синтагматичної домінанти *Е*З, обумовленої здатністю синтагматичної домінанти до реального або потенціального зв'язку з протилежним за граматичною специфікою членом предикативної структури речення. Ця обставина створює для реалізації *Е*З граматично детерміновану функціональну перспективу в структурі актуального і потенціального речення.

6) синтаксичною дисперсією, яка існує в структурі актуального речення внаслідок амбівалентного характеру *Е*З: Es zog kalt von den Schienen her. → Es war kalt. → Der Luftzug, der von den Schienen herkam, war kalt;

Неважко помітити, що предикативний зв'язок лінгвальної одиниці «kalt» з суб'єктом предикативної структури здійснюється в цьому випадку не в результаті реалізації синтагматичної значимості *Е*З, а внаслідок реалізації його валентних потенцій, які переломлюються через призму синтаксичної предикації компонента Vvoll. Структурний зв'язок між ознакою і її носієм стає релевантним при виявленні предикативного відношення структури речення;

7) властивостями людського мислення, яке допускає синтагматичну свободу лінгвального знака. Як пише А.Н. Савченко, протиставлення ознаки субстанції ознаці ознаки не суперечить логіці так само, як їхнє непротиставлення. У мисленні можливо і те, і інше залежно від особливостей граматичної будови мови [3, с. 228-231];

8) моментами синхронної маніфестації синтагматичної значимості на фоні логіко-синтаксичного і синтаксичного варіантів граматичної предикації. Синкретична форма маніфестації синтагматичної значимості виникає у вербальному фрагменті логіко-синтаксичної предикації в результаті встановлення структурного зв'язку між компонентом Е і семантичним репрезентантом граматичного суб'єкта. Співвідношення компонента Е з репрезентантами предикативної структури речення обумовлено як його дистрибутивними властивостями так і предикативною функцією поверхневого або глибинного компонентів, які репрезентують суб'єкт речення в його якісному бутті:

Heute, umständlich und finster, öffnete der Concierge weit die beiden Flügel des Portals. Der abend war kalt.

Таким чином, використовуючи деякі моменти типологічного характеру в дослідженні проблеми Adjektiv – Adverb, ми встановили специфічні для сучасної німецької мови синтагматичні пропорції частин мови у зв'язку із становленням *Е*З – лексичних номінаторів, здатних самостійно виразити номінативне значення і вказати на тип відношення цього значення до структури речення. Цей тип відношення проявляється перш за все на фоні предикативної двокомпонентної структури будь-якого речення і його репрезентації на функціонально-граматичному рівні у формі синтагматичних фрагментів і зумовлений як синтаксичною мобільністю *Е*З, так і його синтагматичною біфункціональністю, яка має певні підґрунтя в структурі сучасної німецької мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Васильева А.К. Проблема частей речи (на материале французского языка). – В кн.: Структура предложения и лексико-грамматические отношения. Л., 1972.
2. Левицький В.В. Семасіологія. Nova Knyha Publishers. 2006.
3. Савченко А.Н. Части речи и категории мнения. – В кн.: «Язык и мнения», М., Наука, 1967.
4. Сусов И.П. Семантическая структура предложения. Тула, 1973.
5. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. М. – Л., Угпедгиз, 1941.
6. Brinkmann H. Die deutsche Sprache. Gestalt und Leistung. Düsseldorf, Pädagogischer Verlag Schwann, 1962.
7. P. Eisenberg. Grundriss der deutschen Grammatik. Verlag J.B. Metzler. Stuttgart. Weimar, 1994.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Богдан Максимчук – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри німецької філології Львівського національного університету ім. І. Франка.

Наукові інтереси: історія німецької мови, теоретична граматика.